

*Стасюк Т. В.,**доктор філологічних наук,**завідувач кафедри філології**Дніпровського державного аграрно-економічного університету*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА СФЕРА У ВЕРБАЛЬНИХ, КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ТА АКСІОЛОГІЧНИХ АСПЕКТАХ

Анотація. Стаття досліджує вербальні, концептуальні та аксіологічні аспекти реалізації смислів у морально-етичній сфері. Автором обґрунтовано визначальну роль морально-етичних цінностей у формуванні високоморальної особистості та висококультурного етносу.

Значна увага приділена категоризації та концептуалізації як лінгвістичним категоріям. Зокрема, встановлено кореляційні зв'язки між поняттями категоризації та концептуалізації, охарактеризовано когнітивну класифікаційну діяльність людської свідомості, пізнавальні та інтерпретаційні здатності в осягненні навколишнього світу, описані категорії мислення і категорії мови. Виділено різні рівні концептуалізації концептосфер у залежності від референтної точки свідомості людини.

Досліджено вербалізацію концептів морально-етичної сфери та словесні вираження аксіологічних смислів. Виділено концептосфери «мораль», «моральність», «етика», «совість», охарактеризовано концептуальні ознаки у сукупностях субконцептів, що описують почуття моральності, сорому, совісті, обов'язку, відповідальності, честі, чесності, гідності, шляхетності, ввічливості, тактовності, поваги тощо.

Виявлено та описано особливості паремійної концептуалізації моральних якостей, проаналізовано національно-культурну специфіку концепту «совість» у народній свідомості. Морально-етичні норми етносу виступають як деякі зразки, стандарти, основні концепти культури, сукупність ідей, вироблених одним народом. Вони широко представлені у пареміологічному фонді мови, де зберігаються специфічні риси повсякденної свідомості етносу.

Проведено частотний аналіз зразків категоризації та концептуалізації совісті у науковій свідомості, за поширеними словниковими визначеннями, та уявлень про неї у ментальності народу. У пареміях знайшли відображення такі ознаки совісті як: свідчення вчинків, невинності; чиннику у прийнятті рішень, дотриманні моральних законів; створення психологічної установки; схвалення моральних вчинків; запоруки спокою; коригування поведінки; засудження хибного вибору; викривання поганих вчинків; свідчення про нищість людини; підкорення аморальним бажанням, потребам та обставинам; Божественної сутності.

Ключові слова: морально-етична сфера, категоризація, концептуалізація, вербалізація, аксіологічний смисл, ціннісна свідомість.

Вступ. Духовна культура, морально-етичні настанови зберігаються в пам'яті людей завдяки універсальному засобу передавання людської думки та народного духу – слову. Мільйони людей створюють те, що реалізується в пам'яті та свідомості

через слово. Проблему взаємодії мови та свідомості вивчають у різних площинах. Деякі науковці акцентують увагу лише на впливові свідомості на мову, коли зі зміною дійсності, її сприйняття й осмислення змінюється й сама мова. Інші підкреслюють зворотній вплив мови на свідомість. Так, на основі розуміння мови як духовної сили (В. фон Гумбольдт, О. Потебня) науковці висунули гіпотезу «лінгвістичної відносності» – кожний народ бачить світ через призму рідної мови, відображаючи дійсність у так званій «мовній картині світу». Учення В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови доповнювалося новим змістом протягом XIX–XXI століть як новий напрям лінгвістики, що вивчає проблеми категоризації і концептуалізації та пов'язаний з іменами Р. Брауна, Л. Вайсгербера, А. Вежбицької, Л. Вітгенштейна, П. Екмана, Дж. Лакоффа, М. Мінського, Е. Рош та ін.

Наукова проблема. Вивчення вербалізації морально-етичної сфери як дослідницька проблема в теорії мови залишається одним з найменш розвинених питань, хоча його важливість і значення для кожної людини та суспільства є досить високими. Морально-етичні цінності етнічної групи та їхні особливості є когнітивним, аксіологічним, духовним стрижнем, який організовує та скріплює усі системотвірні фактори народу – його менталітет, світогляд, релігійні інститути, культуру, соціальну сферу, економічну діяльність, аспекти виховання та освіти тощо.

Актуальність. Вербальне втілення понять, думок, ідей, розумінь, настанов, прагнень, духовних цінностей відображає визначальну роль мови у збереженні та передачі духовного, морального, історичного досвіду для наступних поколінь. Концепти морально-етичної сфери відображають складну систему внутрішніх, духовних, психологічних та аксіологічних виявів мовної картини світу та духовного життя людини. Відтак актуальність дослідження визначається низкою факторів.

По-перше, на початку 21 століття в теорії мови інтерес до категоризації і концептуалізації дійсності суттєво посилюється. Відомі праці В. Л. Івашенко, І. Б. Штерн, О. О. Селіванової, О. І. Южакової, Л. Ф. Борсук, В. Г. Згурської, С. М. Подолкової, С. В. Постриган та інших, які породжують подальші теоретичні та методологічні питання виявлення власне механізмів мовної категоризації і концептуалізації.

По-друге, морально-етична сфера як результат мовної концептуалізації ще не ставала предметом спеціального мовного дослідження, хоча саме мораль, совість у будь-який час була духовно-ментальною основою життєдіяльності народу.

У зв'язку з цим вивчення мовної концептуалізації морально-етичної сфери є актуальним не лише у власне лінгвістичному, але й у соціокультурному, аксіологічному та освітньо-дидактичному аспектах.

Об'єктом дослідження є одиниці різних рівнів мови, засоби та методи мовної концептуалізації морально-етичної сфери.

Предметом дослідження є аксіологічні риси мовної концептуалізації морально-етичної сфери, яка є духовною базою суспільства та особистості.

Матеріалом дослідження послужили різні лексикографічні джерела: «Сучасний тлумачний психологічний словник» автора В. Б. Шапар [1], «Сучасний словник з етики» автора М. Г. Тофтун [2], «Словничок «Азбука моралі»» авторки В. І. Руденко [3], «Сучасний фразеологічний словник української мови» за редакцією А. П. Яреценка [4], які містять вербалізовані концепти морально-етичної сфери.

Мета статті – дослідити та описати специфіку мовної концептуалізації морально-етичної сфери суспільства. **Завдання, вирішені в дослідженні**, такі: 1) розгляд категоризації і концептуалізації як лінгвістичних категорій; 2) дослідження морально-етичної сфери у вербальних, концептуальних та аксіологічних вимірах; 3) виявлення та опис особливостей паремійної концептуалізації моральних якостей.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше розглядається процес лінгвістичної концептуалізації морально-етичної сфери, що характеризується специфікою денотатної області; виділені й систематизовані найважливіші концептуальні компоненти морально-етичної сфери.

Основний зміст дослідження. Процеси категоризації світу ґрунтуються, на думку дослідників, на принципі значущості, релевантності. Саме поняття категоризації світу є одним із фундаментальних в людській діяльності та когнітивному підході до вивчення дійсності. З процесами категоризації тісно пов'язані процеси концептуалізації навколишнього світу. Проблема мовної концептуалізації дійсності взаємокорелює з питаннями про те, що таке концепт, мовна картина світу, картина світу, концептуальна картина світу, образ світу.

Категоризація і концептуалізація як лінгвістичні категорії.

Категоризація та концептуалізація є ключовими поняттями в описі пізнавальних здібностей людини в цілому, оскільки представляють когнітивну класифікаційну діяльність її свідомості. Категоризація як пізнавальний процес – це розумове співвіднесення об'єкта або події з певною категорією. Відповідно, обмін інформацією за допомогою мови зводиться до співставлення з наявною у людини системою знань, ідентифікації предметів і подій з певною групою аналогічних предметів і подій, тобто з певною категорією. Категоризація – це також класифікаційна діяльність, в результаті якої людина виробляє когнітивні класифікатори, «матриці», мережу параметрів для подальшого когнітивного осмислення світу.

Г. В. Лейбніц свого часу запропонував теорію «алфавіту людських думок», уважаючи, що людина користується певним інструментарієм своєї свідомості для оперування базовими поняттями й поняттями складнішої структури. У людській свідомості є «каталог» певних понять, які можуть функціонувати самі по собі або слугувати будівельним матеріалом для розвитку складніших понять [5].

Е. Л. Томасон потрактує категорії як когнітивні одиниці, метамовні утворення, що зумовлюють процедури мислення, етапи та фактори пізнавального процесу, забезпечують процеси управління знаннями, систематизують знання, фіксують

класи знань, позначають рубрики знань, складають дефініції класів понять, що не піддаються визначенню в межах однієї теорії або одного наукового напрямку [6].

З поняттям категоризації лінгвісти пов'язують поняття концептуалізації як близького типу когнітивної діяльності людської свідомості. Концептуалізація – «первинне теоретичне оброблення, яке забезпечує теоретичну організацію концептосфери; схема виокремлення та зв'язку концептів у концептосфері, яка дозволяє продукувати гіпотези про їхню природу й динаміку; спосіб організації розумової роботи, який дозволяє рухатися від матеріалу й первинних теоретичних концептів до абстрактніших конструктів, які виступають основою побудови картини бачення досліджуваного сегмента реальності» [7, с. 78].

З поняттям концептуалізації пов'язуємо поняття рівня концептуалізації / точки відліку в системі координат / місця і часу, з якого людина усвідомлює та оцінює дійсність. Рівень концептуалізації – базовий рівень, в якому ментально знаходиться людина та стосовно якого віднаходить усі інші об'єкти сприйняття. Це поняття відображає сегментацію / фрагментацію ментального простору, орієнтацію в ньому та розбудовування мережі щільно пов'язаних елементів концептуалізованого буття. Рівень концептуалізації рефлектує рівень осмислення.

За В. Л. Іващенко, «рівень концептуалізації визначається ментальною відстанню в дихотомії «близько – далеко» між суб'єктом пізнання та [ко]референційною точкою, зміна якої спричиняє перехід з одного рівня концептуалізації на інший. Зазначимо також, що [ко]референційна точка є системотворчою в плані організації як окремої концептуальної структури, так і концептосфери, яку вона профілює. Питання лише в тому, який рівень концептуалізації суб'єкт пізнання обирає за базовий. Ураховуючи умовність будь-якого моделювання, певну відносність його різнорівневої організації, а також той факт, що статус того самого об'єкта на різних когнітивних рівнях визначається по-різному, той самий концепт можна розглядати і як одиницю концептосфери, і як власне концептосферу. Аналогічно до цього концептосфера залежно від точки зору й позиції дослідника може бути представлена, з одного боку, як окрема когнітивна сфера / система / домен, з другого, – як власне квант когнітивного простору» [8, с. 106].

Дослідження морально-етичної сфери у вербальних, концептуальних та аксіологічних вимірах.

Вивчення засобів вираження морально-етичних концептів у сучасній мові дозволить відповісти на складні питання – в якому вигляді навколишній світ відображається у свідомості людини, яким чином відображається в концепті культура, система моральних та етичних цінностей, менталітет народу.

Сама морально-етична сфера розглядається як аспект відображення категоризації людського досвіду; виявляються і характеризуються базові концепти – «мораль», «моральність», «етика», «совість», «обов'язок», «дух», «душа», «Бог», «добро», «любов», «правда», «вічність», до концептуального змісту яких входить велика множина концептів вищого рівня концептуалізації.

Так, концепт «мораль» реалізує концептуальний зміст у сукупності дефініцій:

- *система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства* [9];

- система умовних правил поведінки в суспільстві, заснована на сформованій парадигмі сприйняття добра і зла [10];
- система координат, яка дозволяє направляти дії людей таким чином, щоб результати їх дій приносили благо для всього людства в цілому [10];
- глибинна частина людської психіки, яка відповідає за оцінку подій, а саме за розпізнання добра і зла [10];
- спроба людини визначити, що правильно і неправильно стосовно наших дій і думок [10];
- духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп [11];
- духовно-ідеальні основи права, релігії, мистецтва, філософії [11];
- суб'єктивна свідомість індивіда, яка базується на свободі волі й охоплює його переконання, мотиви поведінки, мету і наміри [12].

Цей концепт може вербалізуватися в субконцептах «пильність», «пильнування», «тверезість», «благочестя», «помірність», «стримання», «само-виховання», «самопізнання», «засади поведінки», «настанови життя», «фундамент життя», «принципи життя», «відповідальність за слова та вчинки» тощо.

Зміст концепту виводиться також із сукупності поглядів різних учених на сутність моралі: як досвід життєвської мудрості; як школу виховання людини, навчання її доброчесності; як виконання божественних заповітів, що забезпечують безсмертя особистості; як вищу насолоду, вдовolenість індивіда своєю поведінкою; як найкоротший шлях до щастя; як самоцінне служіння честі; як виконання незаперечного обов'язку; як інструмент збереження порядку в суспільстві; як забезпечення чесності у взаминах людей; як вимогу суспільної користі; як викриття банальної, несправедливої дійсності, «суд над життям» і собою; як служіння ідеалу; як засіб взаєморозуміння і згуртування людей; як особливий засіб пізнання; як визначення вищого сенсу людського життя тощо.

Концепт «моральність» реалізує відмінні категорійні ознаки у своєму змісті:

- у ціннісному значенні: відповідність людських дій з істиною і благом кожного; в описовому значенні: комплекс визнаних норм, оцінок і взірців поведінки [13];
- буттєвий корелят моралі, що визначає спосіб, рівень і межі впливу її норм на реальне людське життя [12];
- якісна характеристика певної системи соціальних або міжособистісних стосунків під кутом реалізації в них настанов і цінностей моралі [12];
- сфера внутрішнього, душевно-духовного самовизначення і ціннісної орієнтації людської особистості за межами належного – безальтернативно визначеного нормами і приписами моралі [12].

Концептові «моральність» можуть бути притаманні такі вербальні реалізації: «порядність», «праведність», «сумлінність», «чесноти», «цілісність», «гідність», «чистота», «невинність», «праведність», «прозорість», «послідовність», «зберігання совісті», «побоювання гріха», «безкомпромісність до гріха», «доброчесність», «служіння честі», «виконання заповітів», «життєвська мудрість», «норми моралі в суспільстві» тощо.

Попри досить просту суть терміну «етика», існує величезна безліч його визначень. Так чи інакше, багато з них є правиль-

ними, але, мабуть, найпростішою відповіддю на запитання «Що таке етика?» буде твердження: *Етика – це наука, що вивчає мораль, норми поведінки, сукупність моральних правил певної суспільної чи професійної групи* [14].

Концепт «етика» у різноманітних своїх реалізаціях виявляє концептуальні ознаки: «совість», «заповідь», «чеснота», «чесність», «доброчесність», «добропристойність», «доброзвичайність», «доброчесність», «моральні правила», «правила пристойності», «норми поведінки» тощо.

Чи не найважливішим концептотвірним ядром у аксіології морально-етичної сфери є поняття «совість», яке реалізується у сукупності дефініцій:

- усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед Богом, самим собою, людьми, суспільством; моральні погляди, принципи, переконання; сумління [15];
- категорія етики, що характеризує моральну діяльність особистості через її здатність здійснювати моральний самоконтроль, самостійно визначати зміст морального обов'язку, вимагати від себе його дотримання і давати самооцінку власних вчинків; одна з форм моральної самосвідомості, через котру здійснюється осмислення, контроль, санкціонування та критичний перегляд моральних настанов людської суб'єктивності [16];
- суворий внутрішній прокурор, який невідступно стежить за тим, щоб людина дотримувалася загального закону обов'язку як вищого принципу своєї моральності [17];
- коли Бог створив людину, то Він вклав в неї щось Божественне, як би деякий помисел., який просвічує розум і показує їй, що добре і що зле; це називається совістю, а вона є природний закон [18];
- психологічний процес, викликаний емоціями та раціональними асоціаціями, що ґрунтуються на моралі та системі особистісних рис [19];
- почуття моральної відповідальності за свою поведінку, принципи, погляди, переконання [19];
- усвідомлення моральної відповідальності за власні вчинки перед собою та оточуючими людьми [19].

Різноманіття проявів концептуальних ознак поняття «совість» містить численні субконцепти, наприклад: «сумління», «сором», «моральність», «чистота», «розуміння», «знання», «вказівка», «чутливість», «чесність», «надійність», «уміння тримати слово», «відповідальність», «примирення з усіма», «самосвідомість» тощо.

Зміст концепту «совість» експікується також у сукупності різних трактувань природи совісті: як внутрішній голос; як неупереджений суддя; як духовний інстинкт; як тонке природжене моральне почуття; як внутрішнє око; як образ і подоба Бога; як внутрішній моральний закон; як здатність розрізняти добро і зло; як моральна свідомість; як почуття правильності чи неправильності наших дій; як відчуття відповідальності за наші вчинки; як наша власна якнайглибша сутність; як морально-досконале внутрішнє начало; як моральний орієнтир; як орган сприйняття Бога; як надприродне начало в людині тощо.

Отже, базові концепти морально-етичної сфери людського буття «мораль», «моральність», «етика», «совість» категоризують людський досвід, сприйняття світу й діяльність людини у великому різноманітті концептуальних ознак, когнітивних і аксіологічних смислів, що дозволяє зробити висновок про багатство

проявів моральності в лінгвокультурі, психології і ментальності, спілкуванні та житті народу.

Виявлення та опис особливостей паремійної концептуалізації моральних якостей.

Морально-етичні норми виступають як деякі зразки, стандарти, сформульовані в результаті багаторазово повтореної, перевіреної та оціненої в поняттях добра і зла діяльності – індивідуальної, колективної, будь-якої іншої. Вагому частку цієї сфери складають паремії, які за своєю значущістю часто наближаються до правил і аксіом. У них відображені основні концепти культури – як національної, так і загальнолюдської. Як слушно зауважують науковці, паремії є тим розумово-культурним феноменом, що акумулює ціннісні категорії, що стосуються самосвідомості нації, містить оцінку соціально значущої поведінки особистості, відображає ідеал і антиідеал життя для носіїв конкретної мови.

Виявлення та опис особливостей фразеологічної концептуалізації моральних якостей можна здійснити засобами паремійного аналізу концепту «совість», як одного з основоположних понять української ментальності. Як відомо, «совість» у першому своєму значенні – «со-веденіє, спів-знання, поділене багатьма» [20], тобто: знання, що лежить в основі колективної оцінки та колективних дій. Як свідчить «Етимологічний словник української мови» [21], це слово запозичене в давньоруську мову зі старослов'янської. Стсл. съвѣсть «сумління; свідомість; звістка, свідчення», як і болг. съвест «сумління, свідомість», м. совест «сумління», схв. савест «тс.», слн. svést «свідомість», утворене з префікса съ- і основи дієслова вѣдѣти, є калькою гр. συνείδησις «усвідомлення, свідомість; сумління».

Історично в українській мові це слово мало фонетичні та словотвірні варіанти: *безсовісний, всовістити, совісливий, совісний, совісність, совістити, совіститися, совісливість, совѣсть «сумнів, розум»* (1627), *усовістити, усовіщати, усовіщувати*. Етимологічні відповідники слова «совість», які історично реалізувались у різних мовах, свідчать про давність поняття-етимону: *совісьць* (українська), *совѣсть «тс.»* (українська), *съвест «сумління, свідомість»* (болгарська), *совест «сумління»* (македонська), *савест «тс.»* (сербохорватська), *svést «свідомість»* (словенська), *съвѣсть «розуміння; знання, порозуміння; сумління»* (давньоруська), *съвѣсть «сумління; свідомість; звістка, свідчення»* (старослов'янська) [21].

Поняття совісті – одне з головних понять саме християнства. У його доктрині совість – це вроджений спосіб пізнання Божественної волі. Релігія вчить, що Божа воля може стати відома людині двома способами: внутрішнім – через внутрішнє вроджене усвідомлення волі Божої, яке і є по суті совістю, що полягає в основних неписаних моральних законах; і зовнішнім, історичним – доведення Божественної волі до людини через Одкровення та Заповіді. З християнством пов'язаний паремійний корпус, як сукупність виражених в приказах усталених поглядів народу.

Визначення національно-культурної специфіки концепту «совість» в українській пареміології дозволить проаналізувати його історичний зміст, оскільки прислів'я і приказки відбивають у собі людську свідомість протягом століть і зберігають у собі сукупність ідей, вироблених одним етносом. У цих народних висловлюваннях відбивається оцінка цілого народу. Вони відображають його духовний образ, прагнення та ідеали, судження про різні сторони життя.

Дослідники концепту «совість» зазначають, що вона виконує різні концептотвірні, психологічні, аксіологічні ролі:

1) совість як свідок усіх вчинків і думок людини, як свідок невинності: *Добра совість – матір моралі. / Як підкаже совість. / Чиста совість – безтурботний сон. / Добра совість не боїться наклепу. / Сукня чорненька, та совість біленька. / З чистою (спокійною) совістю. / Краще чисте сумління, аніж царське володіння. / Говори по справі, живи по совісті.*

2) совість як головний радник у прийнятті рішень, який спонукає її дотримуватися моральних законів, створює позитивну психологічну установку: *Совість – схований закон. / У кому сором, у тому й совість. / Говори по ділу, живи по совісті. / Краще камінь на ший носити, ніж з нечистою совістю жити. / Із совістю не розминутися. / У кого совість чиста, у того подушка під головою не крутиться. / Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає. / Щасливий той, у кого совість спокійна.*

3) совість як внутрішнє схвалення правильних моральних вчинків, запорака спокою: *Щасливий той, у кого совість спокійна. / Коли совість спокійна, то й людина щаслива. / Добра совість злему ненависна. / Спочити зі спокійною совістю. / Добра совість не боїться наклепу. / Із спокійною (з чистою) совістю. / Хто по совісті живе, у того і на солончаку хліб народиться.*

4) совість як коригувальний фактор поведінки, що забороняє, стримує, засуджує людину за можливий вибір: *Чим чистіша тепер совість, тим гарніша буде повість. / Не тому спокійний сон, що ліжко м'яке, а тому, що совість чиста. / Совість не сусід, від неї не втечеш. / Хто сумління має, той правду знає. / Хто совість має – правду обирає. / Краще й не жити, аніж совість згубити. / Совість з молоточком: і постукує, і підслухує. / Хто має совість, той – людина, а без неї він – тварина. / За грішми не сумуй, а совісті пильнуй.*

5) совість як обвинувач, який оцінює вчинки людини та викриває їх: *Совість спати не дає. / Совість без зубів, а загризе. / Совість не вовк, а їсть поїдом. / Нечисте сумління спати не дає. / Від людей що тайно маєш, то від совісті не приховаєш. / Як не мудруй, а совісті не перемудриш. / Совість не повість – до архіву не здаєш. / [Лежить] на совісті когось. / Від совісті не втечеш. / Де твоя (ваша) совість?*

6) спалена совість як ознака моральної нищості людини: *У нього совість у кулаку / під порогом. / Совість у мене чиста – я нею не користуюсь. / У нього совість ще торік у плящці задихнулася. / Що того й совістити, хто не має совісті. / Сором під каблук, а совість під підощу. / У кого совість не чиста, тому й тінь кочерги – шибениця. / Сорочка біленька – та совість чорненька. / Волоссям сивий, а совістю не білий. / Без рук, без ніг – каліка, без совісті – півлюдини. / Совість втрапиш – іншої не купиш. / Душа християнська – та совість циганська. / До каптану совісті не пришиєш. / Без сумління чоловік.*

7) заглушена совість як підкорена аморальним бажанням, потребам та обставинам: *Про його совість можна сказати повість. / У нього совість у рукавичках ходить. / У нього совість діряве решето. / У нього совість мішок: що хочеш поклади. / З його совістю жити добре, та помирати погано. / Спокуса велика – і совість мовчить. / Напала совість і на свиню, як покитувала поліна. / Коли совість роздавали, його вдома не було.*

8) добра совість як око Боже, совість має Божественну сутність: *Мінати віру – мінати і совість. / Бог все знає, що совість викриває. / Добра совість є запорукою твердої віри. / Живи так, як совість підказує жити! Бо совість від Бога, і вона тебе буде судити!*

Проведений частотний аналіз дозволяє побачити різницю між категоризацією і концептуалізацією совісті у науковій свідомості, реалізованими в поширених словникових визначеннях, та уявленнями про неї у «повсякденній свідомості», ментальності народу. Так, у пареміях знайшли відображення ознаки совісті як: свідчення вчинків, думок, невинності (1); чиннику у прийнятті рішень, дотриманні моральних законів; створення психологічної установки (2); схвалення моральних вчинків; запоруки спокою (3); коригування поведінки; засудження хибного вибору (4); викривання поганих вчинків (5); свідчення про ніщість людини (6); підкорення аморальним бажанням, потребам та обставинам (7); Божественної сутності (8). Не виявлено паремії, що відображають ознаки залежності совісті від суспільного виховання та ознака отождолення понять «чистого совісті» та «безсовісті».

Отже, можна стверджувати, що у пареміологічному фонді мови зберігаються специфічні риси повсякденної свідомості етносу. У пареміології зафіксовані суперечливі уявлення про совість. Визнаючи наявність совісті як Божественного начала, люди відчують повагу до неї і визнають її силу. Витоком цієї конотації є, зрозуміло, віра та церква. Наслідком цієї ознаки є страх перед совістю, яка завдає душевних мук. З іншого боку, є укладені в пареміях думки про те, що совість слабка і її можна підпорядкувати собі, оскільки в народі багато емоцій і рухів, які не відгукуються на голос совісті.

Проведене дослідження аспектів мовної концептуалізації морально-етичної сфери та базових концептів загалом свідчить про те, що цей фрагмент мовної картини світу за допомогою процесів вербалізації зберігає єдність народу, його культури в історичній зміні поколінь та суспільних формацій, поєднує народ у часі, у географічному, культурному, соціальному та морально-етичному просторі.

Висновки:

1. Вербальні, концептуальні та аксіологічні аспекти реалізації смислів у морально-етичній сфер доводять визначальну роль морально-етичних цінностей у формуванні високоморальної особистості та висококультурного етносу.

2. Категоризація та концептуалізація є основоположними лінгвістичними категоріями, які мають стійкі кореляційні зв'язки на рівні когнітивної класифікаційної діяльності людської свідомості, пізнавальних та інтерпретаційних здатностей людини в осягненні навколишнього світу, реалізовані в категоріях мислення і мови. Рівні концептуалізації концептосфер залежать від референтної точки свідомості людини.

3. Вербалізація концептів морально-етичної сфери та словесні вираження аксіологічних смислів у поняттях «мораль», «моральність», «етика», «совість», демонструє різноманітні концептуальні ознаки у сукупностях субконцептів, що описують почуття моральності, сорому, совісті, обов'язку, відповідальності, честі, чесності, гідності, шляхетності, ввічливості, тактовності, поваги тощо.

4. Морально-етичні норми етносу виступають як деякі зразки, стандарти, основні концепти культури, сукупність ідей,

вироблених одним народом. Вони широко представлені у пареміологічному фонді мови, де зберігаються специфічні риси повсякденної свідомості етносу.

5. Частотний аналіз зразків категоризації та концептуалізації совісті у науковій свідомості, за поширеними словниковими визначеннями, та уявлень про неї у ментальності народу, показує, що у пареміях знайшли відображення такі численні уявлення про совісті у сукупності концептуальних ознак.

Перспективи подальших пошуків передбачають удосконалення методологічного апарату опису й дослідження морально-етичної, психологічної, духовної, аксіологічної сфер буття особистості і народу. Релевантним видається створення когнітивної моделі категоризації й концептуалізації описуваної царини.

Література:

1. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
2. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
3. Руденко В.І. Словничок «Азбука моралі» : Навч. посіб., 1500 слів. 87 с. [режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/posibnik-slovnik-skarbnicka-sliv-115913.html>]
4. Сучасний фразеологічний словник української мови / Ярещенко та ін. Харків : Торсінг : Навчальна література, 2020. 639 с.
5. Leibniz, Gottfried Wilhelm. Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand. Edition Holzinger. Taschenbuch. Berliner Ausgabe, 2017.
6. Thomasson, Amie L. Basic Ontological Categories and How to Use Them [presented at the Eastern APA, December 1995 and at the California Institute of Technology, March 1996 under the title «On What there Might Be»]. 1996. 128 p.
7. Єсипенко Н. Г. Концепт, концептуалізація, концептуальний аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 56. С. 77–80.
8. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : Монографія. К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
9. Всесвітній словник української мови (режим доступу: <https://uk.worldwidictionary.org/мораль>)
10. Termin.in.ua – прості відповіді на популярні в інтернеті запитання (режим доступу: <https://termin.in.ua/moral/>)
11. Філософський енциклопедичний словник (режим доступу: <https://slovyk.me/dict/fes/мораль>)
12. Філософський енциклопедичний словник (режим доступу: <https://slovyk.me/dict/fes/моральність>)
13. Універсальний словник-енциклопедія (режим доступу: <https://slovyk.me/dict/use/моральність>)
14. Termin.in.ua – прості відповіді на популярні в інтернеті запитання (режим доступу: <https://termin.in.ua> > етика)
15. Словник української мови (режим доступу: <http://ukrlit.org/slovyk/совість>)
16. Універсальний словник-енциклопедія (режим доступу: <https://slovyk.me/dict/fes/совість>)
17. Політика. Право. Життя. Інтернет-версія всеукраїнського часопису (режим доступу: http://www.pollawlife.com.ua/2013/09/blog-post_8326.html)
18. Що є для нас совість? Свята Успенська Києво-печерська лавра (режим доступу: <https://lavra.ua/uk/shho-ye-dlya-nas-sovist/>)
19. Що таке совість? Що таке (режим доступу: <https://translations.com.ua/sovist.html>)
20. Сучасні словники (режим доступу: <http://wiki.kubg.edu.ua/Совість>)

21. Совість – етимологія. «Горох» як українська публічна електронна бібліотека (режим доступу: <https://goroh.pp.ua/Етимологія/совість>)

Stasiuk. T. Moral and ethical sphere in verbal, conceptual and axiological aspects

Summary. The article examines verbal, conceptual and axiological aspects of the realization of meanings in the moral and ethical sphere. The author substantiates the determining role of moral and ethical values in the formation of a highly moral personality and a highly cultural ethnos.

Considerable attention is paid to categorization and conceptualization as linguistic categories. In particular, correlations between the concepts of categorization and conceptualization are established, the cognitive classification activity of human consciousness, cognitive and interpretive abilities in understanding the surrounding world are characterized, categories of thinking and categories of language are described. Different levels of conceptualization of conceptospheres are distinguished depending on the reference point of human consciousness.

The verbalization of concepts of the moral and ethical sphere and the verbal expression of axiological meanings have been studied. The concept spheres of «moral», «morality», «ethics», «conscience» were identified, conceptual features were characterized in sets of sub-concepts describing feelings

of morality, shame, conscience, duty, responsibility, honor, honesty, dignity, nobility, politeness, tact, respect, etc.

The peculiarities of the paremiic conceptualization of moral qualities have been identified and described, the national-cultural specificity of the concept of «conscience» in the public consciousness has been analyzed. The moral and ethical norms of the ethnos appear as some samples, standards, basic concepts of culture, a set of ideas developed by one nation. They are widely represented in the paremiological fund of the language, which preserves the specific features of the everyday consciousness of the ethnic group.

A frequency analysis of samples of categorization and conceptualization of conscience in scientific consciousness, according to common dictionary definitions, and ideas about it in the mentality of the people was carried out. In paremias, such signs of conscience were reflected as: evidence of deeds, innocence; a factor in decision-making, compliance with moral laws; creating a psychological attitude; approval of moral actions; pledges of peace; behavior adjustment; condemnation of the wrong choice; exposing bad deeds; evidence of the baseness of man; submission to immoral desires, needs and circumstances; Divine essence.

Key words: moral and ethical sphere, categorization, conceptualization, verbalization, axiological meaning, value consciousness.